

Perényi Roland

Justizmord vagy megalapozott ítélet?

A katonai bíróság és a nyilvánosság viszonya az 1909-es Hofrichter-ügy kapcsán

„Ne ítéljetek, hogy ne ítéltessetek!” (Mt 7,1)¹

1909-ben gyilkossági botrány rázta meg az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregét. Bár az eset kevésbé ismert, mint a négy évvel későbbi Redl-ügy, mégis ez volt az első olyan nagy nyilvánosságot kapott eset, amely rávilágított a császári és királyi hadsereg strukturális és morális problémáira. Tanulmányomban a „Hofrichter-ügy” néven elhíresült gyilkosságot mutatom be a rendelkezésre álló források – elsősorban a bécsi Kriegsarchivban található katonai bírósági anyag, valamint a korabeli osztrák és magyar sajtó – alapján. Azt a kérdést vizsgálom, hogy a Mária Terézia uralkodása alatt megteremtett, s a 20. századra anakronisztikussá vált katonai bírósági eljárásrend mennyiben befolyásolta az ügy megítélését a Monarchia közvéleményében.

A 19. század végére, 20. század elejére a sajtó, valamint a tartalmait ekkoriban már egyre szélesebb körben fogyasztó társadalom mindinkább negyedik hatalmi ágként jelentkezett. Az Osztrák–Magyar Monarchia történetében számos olyan esettel találkozhatunk, ahol egy konkrét ügy – legyen az politikai korrupciós ügy, köztörvényes bűncselekmény vagy bármilyen más, nagy botrányt kavart eset – nyilvános visszhangja a politikai döntéshozókat lépéskényszerbe hozta, s akár törvényi reformokra is ösztönözte. Maradva a Monarchia osztrák felén, két példát érdemes ezzel kapcsolatban említeni. A 19. század végére Bécsben, elsősorban a szociáldemokrata munkásmozgalomhoz kapcsolódóan létrejött az úgynevezett szociális riport műfaja, amely kimondottan a társadalmi problémák és konfliktusok bemutatására szakosodott.² Az első ilyen oknyomozó riport Victor Adlerhez, a *Gleichheit* című szociáldemokrata lap szerkesztőjéhez köthető, aki a wienerbergi téglagyári munkások helyzetét feltáró riportjának köszönhetően elérte, hogy a parlament is napirendre tűzze a kérdést, aminek eredményeképp egy iparfelügyelői vizsgálatot követően a téglagyár vezetőségét különböző munkásjóléti reformok bevezetésére kényszerítették.³ Másik példánk Max Winterhez, a bécsi oknyomozó riport legnagyobb alakjához kötődik, aki 1908-ban megjelent *Die Blutsauger des Böhmerwaldes* (A Cseh-erdő vérszívói) című riportkönyvében számos anomáliát tárt fel az ottani Schwarzenberg-birtokon,

¹ Ezt a bibliai idézetet választotta Adolf Hofrichter visszaemlékezése mottójául (Hofrichter 1920).

² Ehhez bővebben: Perényi 2018: 11–16.

³ Ehhez bővebben: Perényi 2018: 43–44.

s a könyv kapcsán keletkezett politikai vita – amelynek ekkor Winter a Reichsrat tagjaként maga is aktív részese volt – nyomán több törvényjavaslat is készült a birtokviszonyok rendezése érdekében.⁴

Jól illeszkedik ebbe a sorba az itt tárgyalandó Hofrichter-ügy is (amelyben, amint azt később látni fogjuk, ugyancsak fontos szerepet játszott az előbb említett Winter). A sajtó ugyanis az átlagos bűncselekményekhez képest sokkal intenzívebben foglalkozott a kérdéssel, hiszen az ügy egyben a Monarchia egyik legtekintélyesebb intézménye, a közös hadsereg strukturális problémáira világított rá, s ebből következően az olvasóközönség körében is komoly érdeklődésre tartott számot. Mindezt tetézte természetesen az a tény, hogy az eset rendkívül kényes mivolta miatt a hatóságok mind a rendőrségi nyomozást, mind pedig a bírósági eljárást igyekeztek titokban lefolytatni. A Hofrichter-ügy tehát arra is jó példával szolgál, hogy a 20. század elején a sajtó és az olvasóközönség egyre fokozódó hírérsége már nem tette lehetővé a hatalom számára, hogy a politikailag kellemetlen ügyeket a nyilvánosság kizárásával folytassák le. Az eset egyúttal a dualista monarchia viszonylag szabadon működő,⁵ a fennálló társadalmi viszonyokat olykor szókimondóan kritizáló sajtója és a merev, gyakran anakronisztikus szabályok szerint funkcionáló, a modernizálódó világtól egyre inkább eltávolodó, egyfajta párhuzamos társadalommá váló hadsereg konfrontálódásaként is értelmezhető.

Az eset alapos dokumentáltságának köszönhetően egyszerre több szempontból is bemutatható a gyilkosság, mivel a teljes egészében fennmaradt katonai bírósági iratok,⁶ valamint a Monarchiabeli, illetve a nemzetközi sajtóban rendkívüli részletességgel tárgyalt bűnügy főszereplői, így maga az elítélt, Adolf Hofrichter főhadnagy, továbbá az ügyben vizsgálóbíróként főszerepet játszó, cseh származású Jaroslav Kunz is publikálta visszaemlékezéseit, amelyekben mindketten saját szempontjaik szerint mutatják be az esetet. Hofrichter egykori ügyvédjének, Richard Pressburgernek köszönhetően pedig további nézőpontból is vizsgálható a rendkívüli bűneset. A főszereplők narratívái a Monarchia összeomlását követő utólagos értelmezés szempontjából is érdekesek számunkra, hiszen mindhárman az I. világháború végét követően ragadtak tollat, hogy megírják az üggyel kapcsolatos emlékeiket.

A Hofrichter-ügy a bűnözés- és büntetéstörténeti elemzés mellett számos társadalomtörténeti adalékkal is szolgál a k. u. k. katonatiszt társadalmi pozíciójára, megítélésére vonatkozóan, rávilágítva a hadsereg „állam az államban” jellegére, valamint a civil világ és a hadseregen belül meghatározó szerepet játszó sajátos becsületkódex között megfigyelhető feszültségekre. Az eset ugyanakkor médiatörténeti szempontból sem érdektelen, hiszen a korszakban kibontakozó

⁴ Perényi 2018: 53–54.

⁵ Ez persze nem jelenti a sajtó ellenőrzésének teljes hiányát, amit leginkább a baloldali sajtóval szemben gyakran hozott hatósági intézkedések bizonyítanak.

⁶ A bécsi hadi levéltárban kilencdoboznyi iratanyag maradt fenn, amely kizárólag ezt a bűncselekményt dokumentálja a legapróbb részletekig.

modern újságírás teljes arzenálját felvonultatta a gyilkossággal megvádolt Adolf Hofrichter főhadnagy ártatlansága vagy éppen bűnössége körül dúló „sajtóháborúban”.⁷ Mivel a történelem híres bűnesetei az utókort is gyakran foglalkoztatják, ezért tanulmányom végén egy rövid kitérőt teszek, amelyben bemutatom a Hofrichter-ügy későbbi irodalmi és filmes reprezentációit. Esetünkben ez azért is fontos, mert a Redl-ügyhöz hasonlóan a vezérkari tisztek elleni 1909-es merénylet későbbi feldolgozásai is hozzájárulnak a Monarchia hadseregéről alkotott utólagos képhez.

Miután a gyilkosság kronológiáját egy korábbi írásban elemeztem,⁸ magát a bűnesetet itt csak vázlatosan mutatom be, s inkább az ügyet különböző szempontból értelmező forrásokra koncentrálok.

MERÉNYLET A VEZÉRKAR ELLEN⁹

1909. november 17-én a Monarchia hadseregének vezérkarába frissen előléptetett Richard Mader százados különös csomagot kapott, amiben a csomaghoz mellékelte leírás szerint „férfierőt fokozó”, potencianövelő kapszulák voltak. A százados kipróbálta a szert, majd nem sokkal később tisztiszolgája holtan találta bécsi lakásán.¹⁰ Ezzel a furcsa halálesettel kezdődött az 1900-as évek Monarchiájának egyik legnagyobb visszhangot keltő bűnügyi története.

A rendőrségi vizsgálat kiderítette, hogy a százados halálát a pirulák okozták, amelyekben potencianövelő szer helyett ciánkálit mutattak ki. A nyomozást a bécsi rendőrség részéről Moritz Stuckart rendőrfőnök vezette, aki később a Redl-ügy felderítésében is komoly szerepet játszott.¹¹ Mivel az eset igencsak kínos volt a vezérkar számára, a vizsgálatot igyekeztek a nyilvánosság kizárásával lefolytatni. Erre azonban lényegében semmi esély nem volt, mivel a sajtó korán felfigyelt az ügyre, így aztán a tettesek, tanúk felkutatásában a rendőrség és az ügyet a hadsereg oldaláról vizsgáló Jaroslav Kunz katonai ügyész mellett a sajtó is fontos szerepet vállalt.

A nyomozás kezdetén kiderült, hogy nem kizárólag Mader százados kapott a ciánkálit tartalmazó pirulákból; rajta kívül tizenegy fiatal, frissen kinevezett vezérkari tisztnek érkezett ugyanolyan reklámcsomag, ám közülük Maderen

⁷ A rendelkezésre álló források, így a levéltári iratok között megtalálható jellemzések, pszichológusi szakvélemények, valamint a Hofrichter tollából származó különböző írárok összevetése akár egy pszichohistóriai elemzésre is lehetőséget nyújtana, az ehhez szükséges speciális kompetenciák hiányában azonban ettől el kellett tekintenünk.

⁸ Perényi 2011: 56–62.

⁹ Az eset kronológiájának rekonstrukciójában többnyire Bernhard Theodor Wenning a bécsi egyetemen 2002-ben megvédett, kiadatlan disszertációjára (Wenning 2002), valamint a traiskircheneri levéltár által kiadott, nagyrészt a korabeli sajtó alapján összeállított életrajzra hagyatkoztunk.

¹⁰ Wenning 2002: 28–30.

¹¹ Wenning 2002: 28.

Richard Mader százados halálát ábrázoló hírlapi illusztráció

Die Giftmordanschläge auf die Generalstabsoffiziere.

(Zerst. liegt im Innern des Blattes.)

1

Forrás: *Die Neue Zeitung* 1909. november 23.

kívül más nem próbálta ki a szert, hála a sajtóban időben közölt figyelmeztetésnek.¹² Mivel a csomagok címzettjeinek többsége a tiszteket a vezérkari posztra felkészítő Hadiiskola 1905-ös végzős évfolyamához tartozott, ezért a hatóságok gyanúja szerint a tettest is itt kellett keresni. 1905-ben ugyanis szokatlanul sok hallgató végzett itt, de közülük csak harmincan juthattak be a vezérkarba, a többieknek vissza kellett térniük ezredeikhez. Így tehát a gyanú egyre inkább azokra a tisztekre terelődött, akik a vezérkarba bekerülők várólistáján a Madert és a többi címzettet követő helyeken álltak.

Ez alapján terelődött a gyanú a linzi 14. gyalogezred főhadnagyára, az előléptetési lista 32. helyén szereplő Adolf Hofrichterre, akit november 27-én tartóztattak le.

Érdeemes e ponton egy rövid kitérével érinteni a Monarchia tisztikarára nehezedő külső és belső kényszereket, hiszen mind a gyilkosság körülményei, mind pedig az elkövetés motivációja tanulságos lehet számunkra, ráadásul

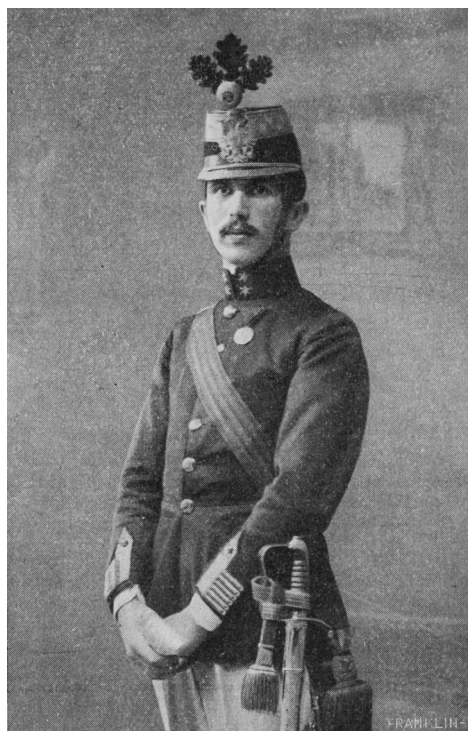
¹² Az ügy vizsgálati aktáiból az is kiderül, hogy Mader százados „hajlamos volt a szexuális elhajlásokra”, ugyanis lakásán találtak egy saját készítésű albumot, amelybe pornográf tartalmú fotókat és szövegeket ragasztott (OeStA/KA MGA HR Fall Hofrichter, Karton I).

a Hofrichter-üggyel foglalkozó korabeli sajtódiskurzusban – ezen belül is különösen Egon Erwin Kisch és Max Winter írásaiban – a hadsereggel szembeni legfőbb kritikák éppen a tisztekre rendszerszinten nehezedő előrelépési kényszert hangsúlyozták. Hogyan értékeljük ennek fényében azt aényt, hogy egy frissen kinevezett vezérkari százados kipróbálja a férfierő növelésére szolgáló szert, egy a kinevezésről éppen lecsúszó társa pedig a sorban előtte álló tisztársainak meggyilkolásában látja az egyetlen lehetőséget az előrelépésre?

A közös hadsereg tisztikarával foglalkozó elemzések, ezen belül is elsősorban Deák István munkája részletesen bemutatja mindazon tényezőket, amelyek egy tiszt karrierjét meghatározták. Miközben a tisztikar legfelső parancsnoki rétege számára – amennyiben a tékozló életviteltől, szerencsejátékoktól és egyéb költséges szenvedélyektől távol tudta magát tartani – az anyagi biztonság, és ezáltal a civilekéhez hasonló életvitel, a családfenntartáshoz szükséges körülmények biztosítva voltak, addig az alacsonyabb rangfokozatú tisztek sokszor küzdöttek mindennapos egzisztenciális problémákkal, ami különösen a tisztí életmóddal szembeni külső elvárások, illetve az ehhez képest túlságosan alacsony tisztí díjazás közötti ellentétből fakadt.¹³

Nem véletlen tehát, hogy az előrelépési és bizonyítási kényszer meghatározta a katonatisztek pályáját, amire már a katonai iskolákban, katonai akadémiákon a kezdetektől fogva, ha úgy tetszik, kondicionálták a tisztjelölteket. Ennek fényében már nem lepödünk meg annyira azon, hogy egy vezérkari tiszt, akitől a hadsereg megköveteli az állandó teljesítést, a magánéletben is e teljesítési kényszer hatása alatt áll, s ennek érdekében akár külső segítséget is hajlandó igénybe venni. Hasonlóképpen értelmezhető a ranglétrán való előrelépés érdekében elkövetett gyilkosság is, annak ellenére, hogy az elkövetö mind a katonai becsület-

2. kép

Adolf Hofrichter főhadnagy

Forrás: *Vasárnapi Ujság* 1909. december 5.

¹³ A tisztí fizetésekhez: Deák 1993: 153–158.

kódex, mind pedig a hatályos, katonákra és civilekre egyaránt érvényes törvények áthágásával kívánta elérni karriercélját.

Mindezen tényezők alapján a Hofrichter-üggyel foglalkozó sajtó is a tisztikar kasztszerű szerveződését, a modern polgári társadalom szemszögéből nézve elavult, szinte feudális állapotát kritizálta. Egon Erwin Kisch egy az esetről jóval később, a két világháború közötti időszakban készített írásában így nyilatkozik a vezérkarba aspiráló tisztek helyzetéről:

„Hogy a csapattisztek tömegéből valakit a katonai akadémiára felvegyenek, s hogy az illető az akadémiai tananyagot elsajátítsa, mindez aszketikus lemondást kívánt: lemondást a tisztek általános kiváltságairól és élvezeteiről. Serkentőszerek és injekciók segítségével érték el a leendő vezérkariak, hogy egész éjszakákon át könyvek és füzetek felett virraszthassanak, s mindeközben egyetlen vágy sarkallta őket, az, hogy a »csapat« fölé emelkedjenek, gyorsan előrejussanak, és gazdagon nősüljenek. [...] Mármint az ilyen célratóró emberek egy-egy szerelmi együttlét során is többet akarnak produkálni, mint a közönséges halandók, ezzel lélektanuk ismerője tisztában lehetett.”¹⁴

A sajtó és a közvélemény – amely sokáig meg volt győződve arról, hogy ilyen borzalmas tette csak egy örült lehet képes¹⁵ – döbbenet fogadta a hírt, hogy a merényletet egy katonatiszt tervelte ki. A lapok azonnal belekezdték Hofrichter személyiségének elemzésébe, és részletesen tárgyalták a vádlott katonai előéletét, valamint életrajzának furcsaságait. Az *Illustriertes Wiener Extrablatt* című lap a Hofrichter körüli hisztériáról így nyilatkozott:

„A kérdés, hogy Adolf Hofrichter főhadnagy bűnös-e a neki felrótt bűncselekmény elkövetésében, vagy csupán a szerencsétlen véletlenek egybeesésének sajnálatraméltó áldozata, rendkívül intenzíven foglalkoztatja a nagyközönséget. A mellette és ellene szóló körülményeket mérlegelik, és legfőképpen a titokban lefolytatott katonai büntetőbírósi eljárást körüllegő misztérium az, ami a vélemények eme megoszlását okozza.”¹⁶

A sajtó, különösen – de nem kizárólag – a baloldali orgánumok, két okból támadták az eset kapcsán a nyomozó hatóságokat és a hadsereget. A 20. szá-

¹⁴ Kisch 1987: 217–218.

¹⁵ „Valószínű az a feltevés, hogy örült ember követte el a merényletet, akinek mániája a gyilkosság, de nem lehetetlen az az eset sem, hogy bosszúról van szó” (Az erősítő szer. *Népszava* 1909. november 21.).

¹⁶ Der Fall Hofrichter. *Illustriertes Wiener Extrablatt* 1909. december 1. 4–5. Érdekes, hogy egy másik, szintén az *Illustriertes Wiener Extrablatt*-ban megjelent cikkben azzal hívják fel a figyelmet a hadbírói eljárás anakronisztikus voltára, hogy az újonnan átadott bécsi katonai bíróság épületének kialakítására térnek ki, amelyet úgy építettek meg, hogy a tárgyalótermekben a közönség is helyet kapjon (Für die Oeffentlichkeit des Verfahrens. *Illustriertes Wiener Extrablatt* 1909. december 9.).

zad elejére a bűnügyekről tudósító riporterek számára már-már természetes volt, hogy a rendőrség átadja a sajtó számára az adott bűncselekménnyel kapcsolatos információkat, sőt, ha szükséges, akár bevonja magát a sajtót is a nyomozásba. A Hofrichter-ügyben azonban a hatóságok igyekeztek a nyomozást a nyilvánosság kizárásával lefolytatni, így jórészt ennek köszönhető egyfelől az, hogy különösen az ügy első szakaszában számos álhír, téves információ jelent meg az eset kapcsán, másfelől pedig az újságírók igyekeztek a hatóságokkal párhuzamosan lefolytatni a maguk nyomozását, egyúttal valóságos hadjáratot indítottak az ügy részleteinek nyilvánosságra hozása érdekében.

A Hofrichter-ügy tárgyalása 1910 májusában kezdődött a bécsi katonai bíróságon. A hadbírószági tárgyalás a korszakban már elavultnak számító, még Mária Terézia korából származó szabályok szerint zajlott. A katonai igazságszolgáltatás egyik alapelve az volt, hogy a hadsereg becsületkódexének mindenfajta megsértését – így a katonák által elkövetett bűncselekményeket is – „családon belül” kell elintézni, azaz magának a hadseregnek kell elrendeznie, még akkor is, ha a sértett fél civil.¹⁷ A tárgyalást titokban, zárt ajtók mögött folytatták, az ügy vádlója – a korábban említett Jaroslav Kunz – pedig egy személyben volt ügyész és vizsgálóbíró, ráadásul neki kellett javaslatot tennie a vádlottra kiszabandó büntetésről is.¹⁸

Az újságok élesen bírálták a katonai bírósági eljárásnak a civil világtól teljesen eltérő rendszerét, ami megint csak a hadsereg kasztszerű, a polgári társadalomtól élesen elkülönülő szerveződését támasztotta alá. „De kérem, a tisztek különleges becsületfelfogású emberek, egy kivételezett kaszt, őket nem lehet ugyanazon mércével mérni, mint a szokványos földlakókat” – írta a szociáldemokrata Max Winter a Hofrichter-ügyet feldolgozó riportkönyvében.¹⁹

A hadbírószági eljárással kapcsolatos közvélekedést jól mutatja a *Die Bombe* című bécsi élcslap karikatúrája, amely nyilvánvalóan a Hofrichter-ügy apropóján, de egészen más kontextusban értelmezi a katonai bíróság titkos eljárásrendjét. A *Militärgerichtsbarkeit*, azaz „Katonai bíróság” címmel megjelent karikatúra alatt olvasható szöveg így hangzik:

„– És ha valami rosszat teszek, hadnagy úr, akkor is hadbírószági eljárást indít ellenem?
– Természetesen; az eljárást a nyilvánosság teljes kizárásával folytatom le.”

Kunz hadbíró feladata különösen kényes volt, hiszen bár a körülmények mind arra mutattak, hogy a ciánkális merényletet Hofrichter követte el, egyértelmű bizonyítékot a főhadnagy bűnösségére nem sikerült találni. Ezzel kapcsolatban érdemes hosszabban idézni Kunz első vádbeszédét:

¹⁷ Deák 1993: 186.

¹⁸ A katonai büntetőeljárás jogi hátteréhez, rendkívül bonyolult mechanizmusához: Wagner 1987: 268–277.

¹⁹ Winter 1910: 13.

*A Die Bombe című élc lap karikatúrája***Militärgerichtsbarkeit.**

- Und wenn ich etwas anstelle, Herr Leutnant, würden Sie auch nach dem Militärstrafgericht vorgehen?
- Selbstverständlich; ich würde ein Verfahren mit vollständigem Ausschluß der Öffentlichkeit durchführen.

Forrás: *Die Bombe* 1909. december 26.

„A vádlott beismerő vallomását a nyilvánosság megkönnyebbülve vette tudomásul. A vallomás visszavonása ezen nem változtat semmit, mert az hiteltelen. Hallottuk mindenfelé, mennyien hisznek Hofrichter bűnösségében. Sokan azonban kételkedtek ebben, sokfelől pedig arra figyelmeztettek, milyen veszélyeket rejt magában, ha közvetett bizonyítékok alapján hoznak ítéletet. Ahogy a Hofrichter-ügy önmagában is egyedülálló kriminalisztikai eset volt, úgy e szenzációs eset körülményei is legalább annyira rendellenesek voltak, mivel egyetlen korábbi bűnügynél sem fordult elő hasonló, és nem is fordulhatott volna elő, hiszen a hatóságok nem túrték volna, hogy egy efféle büntetőügy nyilvános vita tárgyává váljon, s hogy a bizonyítékok erejét ilyen szenvedélyes elfogultsággal tárgyalják [...]”²⁰

Kunz és a hadbíróság tehát tisztában volt azzal, hogy egy megalapozatlan ítélet könnyen a hadsereg ellen hangolhatja a közvéleményt. Az ügyvel kapcsolatos

²⁰ OeStA/KA MGA HR Fall Horichter, Karton IX. Plädoyer von Jaroslav Kunz, dátum nélkül.

aggályok végül a bírósági ítéletben is kifejeződtek. Hofrichtert hosszas bírósági tárgyalást követően 1910. június 25-én halálra ítélték, de mivel az ítéletet nem tudták egyértelmű bizonyítékokra alapozni, hanem csupán 22 gyanújel, azaz közvetett bizonyítékok alapján hoztak döntést, ezért az ítéletet 20 év börtönre módosították.²¹ Az ítélet megváltoztatásában minden bizonnyal szerepet játszott a sajtó és a nyilvánosság, s az a körülmény, hogy a tárgyalások elhúzódásával a sajtó egyre inkább megkérdőjelezte Hofrichter bűnösségét, így a hadsereget ért éles kritikák által felkorbácsolt bécsi közvélemény nem vette volna jó néven a halálos ítéletet.

Hofrichter fordulatokban gazdag életrajza azonban ezzel még nem ért véget. A főhadnagy a Bécs közeli Möllersdorfi katonai börtönben kezdte meg büntetését. Alig telt el két év a fogságban, a főhadnagyot újabb csapás érte: felesége, aki a vizsgálati fogság és a hadbírósi per alatt mindvégig kitartott mellette, 1912-ben beadta a válókeresetet. Még ugyanebben az évben súlyos beteg lett Hofrichter, olyannyira, hogy a sajtó már szinte el is temette a tuberkulózisban szenvedő rabot – legalábbis erre utal a *Neuigkeits-Welt Blatt* című illusztrált lap 1912. március 13-án a szenzációhajhász „A Hofrichter-dráma utolsó aktusa Möllersdorfbán” címmel megjelent cikke.²²

Újabb két évvel később, az I. világháború kitörésekor felcsillant a remény Hofrichter számára, hogy újra visszatérhet a katonai szolgálatba: tapasztalataira hivatkozva frontszolgálatra jelentkezett. Feltehetően e kérelem hatására egy bizottság kihallgatta a möllersdorfi börtön foglyát, s ennek nyomán keletkezett 1914. november 26-án az a jelentés, amely szerint Hofrichter vonatkoztatásos téveszme tüneteit mutatja, amely betegség feltehetően az öt éve tartó – javarészt magánzárkában töltött – elzárás hatására alakult ki nála (a jelentés ugyanakkor azt sem zárta ki, hogy Hofrichter szimulálta a tüneteket).²³ Mindezek alapján a hadügyi vezetés visszautasította Hofrichter kérését. Talán az újabb kudarc vezethetett ahhoz az összeomláshoz, amely miatt 1915-ben kivizsgálásra átmenetileg a bécsi Steinhof elmeegógyintézetbe kellett szállítani elmeháborodottság gyanújával.

A világháború végét követő zűrzavar meghozta Hofrichternek a szabadulás reményét. A háború utáni zavaros időszakban a más rabokkal együtt a börtönből kiszabadult elítélt a fiatal Osztrák Köztársaság elnökéhez, Karl Seitzhez fordult, s kegyelmet kért, arra hivatkozva, hogy a nehéz háborús évek alatt a börtönben töltött időt duplán számítsák be neki.²⁴ 1919-ben ezt az engedményt meg is kapta, 1920-ban pedig éppen egykori börtönében nyert alkalmazást írnokként.²⁵

²¹ Az ítéletet bevezető életrajzból és jellemzésből kiderül, hogy Hofrichterről egészen a gyilkossági eset bekövetkeztéig minden felettese jó véleménnyel volt (OeStA/KA MGA HR Fall Horichter, Karton IX. Verschluss des K. u. K. Militäröbergerichts, Wien, 1910. június 17.).

²² Der letzte Akt des Hofrichter-Dramas in Möllersdorf. *Neuigkeits-Welt Blatt* 1912. március 13. 9.

²³ OeStA/KA MGA HR Fall Horichter, Karton IX. Beobachtungen, 1914. december 1.

²⁴ Adolf Hofrichter im Parlament. *Fremden-Blatt* 1918. november 5. 8.

²⁵ Az erről tudósító cikk szerint Hofrichter „csendes, szorgalmas és szerény, az igazgatóság pedig teljességgel meg van vele elégedve” (Adolf Hofrichter in Möllersdorf als Anstaltsschreiber

1927-ben végül amnesztiát kapott, egy ideig Prágában élt egy kereskedelmi cég alkalmazottjaként, majd Adolf Richter néven Bécsbe költözött, ahol az 1930-as években részt vett az Ausztriában akkor még tiltott náci mozgalomban. Ebben az időszakban keveredett bele egy családi ügybe is, amiért ismét négy hónap börtönre ítélték. Az Anschluß után többször is megkísérelte felvetetni magát a Wehrmachtba, kérelmeinek azonban egyszer sem adtak helyt az illetékes hivatalok. Az egykori főhadnagy élete végén még tanúja volt a Harmadik Birodalom összeomlásának, majd 1945. december 29-én, a szövetséges hatalmak által elfoglalt Bécsben halt meg.²⁶

A HOFRICHTER-ÜGY ÉS A SAJTÓ

A Hofrichter-ügyet természetesen a szenzációra éhes tömegsajtó is élénk figyelemmel kísérte. Mivel a nyomozás és később a hadbíróvási tárgyalás is a nyilvánosság teljes kizárásával zajlott,²⁷ ezért a sajtómunkásoknak minden újságírói tudásukat latba kellett vetniük annak érdekében, hogy információhoz jussanak. Talán ennek is köszönhető, hogy mind a bécsi, mind a nemzetközi sajtó – az európaiak mellett az amerikai lapok, köztük a neves *The New York Times* is figyelemmel kísérte az ügyet – visszhangzott a tettes kilétére vonatkozó különböző elméletektől.

A szenzációéhes bulvárlapok mellett az ekkoriban kialakuló oknyomozó riport számára is ideális terepet szolgáltatott a bűnügy. A közép-európai tényfeltáró riport atyjának tekintett, „száguldó riportternek” is nevezett prágai születésű újságíró, Egon Erwin Kisch *Ciánkáli a vezérkarnak* című riportjában élesen kritizálta a Monarchia tisztikarának erkölcsseit és a hadsereg társadalmon belül betöltött kasztszerű helyzetét.²⁸ Bécsi kollégája, a szociáldemokrata *Arbeiter-Zeitung* riportere, Max Winter pedig könyv formájában adta ki oknyomozó riportját, amelyben részletesen rámutatott a nyomozás, majd a bírósági tárgyalás vizsázásáigra, egyúttal kétségbe vonta, hogy valóban Hofrichter volt a merénylő. A hatóságoknak az eset kapcsán mutatott érzékenységét jelzi, hogy a *Der Fall Hofrichter* című könyv csak Münchenben jelenhetett meg, a bécsi államügyész-ség pedig elkobozta az osztrák fővárosban árusított példányokat.²⁹

Természetesen a Lajtán inneni újságokat is élénken foglalkoztatták a bécsi események. A budapesti bulvársajtó folyamatosan tudósított az osztrák fővárosból érkező hírekről, a többnyire külföldi lapoktól átvett szenzációs információk

angestellt. *Wiener Mittagspost* 1920. szeptember 13. 8).

²⁶ Biegler–Schlögl 2004: 34.

²⁷ A hadsereget élesen kritizáló szociáldemokrata napilap, az *Arbeiter-Zeitung* például egyenesen az inkvizícióhoz hasonlította a hadbírói eljárást (Das Dunkel der Inquisition. *Arbeiter-Zeitung* 1909. november 30. 1).

²⁸ Kisch 1987: 214–233.

²⁹ Winter 1910: 1–5. Winterhez bővebben: Perényi 2014.

és feltételezések sokáig szerepeltek az olyan tömeglapok címlapjain, mint például a *Kis Újság*. A szociáldemokrata napilap, a *Népszava* szintén érdeklődéssel kísérte az ügyet, és minden vele kapcsolatos tudósítást arra használt, hogy kritizálja a militarizmust, a Monarchia közös hadseregét vagy éppen a rendőrség hatékonyságát.³⁰ Ezzel szemben az *Uj Idők* című irodalmi és közéleti képes hetilapban a főszerkesztő, Herczeg Ferenc egy moralizáló írásában igyekezett védeni a hadsereg becsületét. Herczeg a lovagi eszménnyel állította párhuzamba a tisztikar testületét, és a büntett motivációját, a becsvágyat általános érvényű emberi tulajdonságként mutatta be. Eszmefuttatását a következő gondolattal zárta: „Ha tényleg katonatiszt volt a méreg pirulák gyártója, akkor egy félbemaradt Caraffa, vagy Haynau. Egy ember, aki a háború morálját, a siker imádását belevitte a maga életébe.”³¹

A magyar sajtó számára akkor vált igazán érdekessé a Hofrichter-ügy, amikor fény derült arra, hogy az esetnek magyarországi vonatkozása is lehet. A hadbíróvási tárgyalás már javában zajlott, amikor a fővárosi sajtóban felröppent a hír, hogy a budapesti rendőrség kérésére Eszéken elfogtak egy szerb származású orvostanhallgató nőt, aki kapcsolatba hozható a ciánkáli-mérgezésel. Marianovics Amadea azzal vált gyanússá, hogy gyakran kereste katonatisztek társaságát, a merényletet megelőző időszakban egy budapesti patikában ciánt vásárolt, és ráadásul korábban már büntetve volt kémkedés miatt. A „szélhámosnő” – ahogy a sajtó nevezte – nyíltan bevallotta, hogy gyűlöli az osztrák–magyar hadsereget, ugyanakkor Hofrichtert ártatlannak gondolja, azt azonban tagadta, hogy ő adta volna fel a ciánkáli-kapszulás csomagokat. A nő további sorsáról nem tudunk, a rendőrség feltehetően bizonyíték hiányában szabadon engedte. Egyébként a sajtó is megkérdőjelezte szavahihetőségét: az újságok szerint „nagyfokú hisztériában szenved, így vallomásait nagy óvatossággal kell fogadni”.³²

Ebből a rövid áttekintésből is látszik talán, hogy a sajtó milyen mértékben alakította a közvéleményt az eset kapcsán. De vajon hogyan értékelték az eset főszereplői saját helyzetüket? A következőkben ezzel a kérdéssel foglalkozunk.

³⁰ Erre jó példa az alábbi, a *Hofrichter a gyilkos?* címmel 1909. december 1-jén megjelent cikkből származó részlet Stuckart főfelügyelőről: „Stuckart úr a leglelkiismeretlenebb reklámhősök egyike, aki a nagytökésekkel való rokonsága révén a legnagyobb polgári lapokban csapott magának reklámot. Közismert telhetetlensége ellenére így tudott fokról-fokra emelkedni. A militarizmus áldozatot követel és szívesen áldoznak egy tisztet, hogy az egész kasztnak a presztízset megmenthessék. Stuckart szállítja az áldozatot. Ártatlan-e vagy sem, az neki mindegy. Szállít, mert kívánják tőle, és valószínű, hogy hamarosan udvari tanácsossá emelik” (Hofrichter a gyilkos? *Népszava* 1909. december 1. 4).

³¹ Herczeg Ferenc: A méregkeverő. Megjegyzések. *Uj Idők* 1909. december 12. 549–550.

³² A ciankalis hölgy. *Budapesti Hírlap* 1910. március 6. 8; A ciankalis asszony. *Népszava* 1910. március 8. 9.

A HOFRICHTER-ÜGY A FŐSZEREPLŐK SZEMSZÖGÉBŐL

Adolf Hofrichter 1920-ban, a bécsi Theaterverein közönsége előtt tartott előadása alapján írta meg az esetre vonatkozó visszaemlékezését. A *10 Jahre im Kerker zu Möllersdorf* címmel kiadott memoárjában magát Monte Christo grófjához hasonlítva egyértelműen a katonai bírósági eljárás áldozataként, ártatlanul elítélt mártírként mutatja be, aki ellen mindenki összeesküdött. A visszaemlékezésből jól kirajzolódik Hofrichter sajátos személyisége, amely már az ügy kirobbanásakor meghatározta a nyilvánosság által róla alkotott véleményt.

A visszaemlékezés szerzője az ügy természetéből fakadóan az „igazság” bemutatására hegyezi ki a narratívát. Elsősorban az 1855-ben megalkotott katonai büntetőtörvény³³ „özönvíz előtti” rendelkezéseit okolja, amelyek lehetetlenné tették a vádlott számára, hogy bármilyen formában védekezhessen. „És ki találna igazságosnak egy ítéletet, amelyben csak a vádló hallgattatik meg, a vádlott nem?”³⁴ Az egykori főhadnagy szerint a zárt ajtók mögött lefolytatott tárgyalás volt a másik olyan tényező, amely nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy végül elítélték, mert szerinte a sajtóban csak olyan hírek jelentek meg ügyével kapcsolatban, amelyek Kunz vizsgálóbíró és Stuckart rendőrfelügyelő érdemeit emelik ki. Egyedül Max Winter korábban említett riportkönyvét állítja pozitív példaként, jelezve, hogy az igazságot betiltó „jó öreg ügyész-Ausztria” jóvoltából a könyvnek Münchenben kellett megjelennie. „Mert milyen hatással lett volna a nyilvánosságra, ha a teljes igazság kiderül!” – zárja a gondolatot a visszaemlékező.³⁵

A katonai bíróság elavult eljárásrendje és az elfogult sajtó mellett Hofrichter saját feleségét és rokonait is azzal vádolja, hogy azok elfordultak tőle: „Az egyiknek az úgynevezett becsület tiltja meg, hogy egy elítéltről gondoskodjon, a másik pedig engedelmeskedik a katonai hatalomnak. Mindegyikük fél az újságoktól, inkább feláldozzák legközelebbi rokonukat, mint hogy maguknak kellemetlenségekben legyen részük.”³⁶

Hofrichter a továbbiakban részletesen leírja a börtönben elszenvedett nehézségeket, a börtönparancsnok gyakori, legtöbbször magánzárkában vagy a könyv-olvasás megvonásában megnyilvánuló büntetéseit, amelyeket a visszaemlékező szerint a legapróbb kihágások miatt szabták ki rá.³⁷ Mindezt azzal magyarázza, hogy Navratil, a börtönparancsnok felsőbb utasításra cselekedett így, mert attól tartottak, hogy ha beszélne az elítélt, akkor kiderülne, hogy jogtalanul ítélték el.

³³ Teljes nevén *Militärstrafgesetz über Verbrechen und Vergehen vom 15. Jänner 1855 für das Kaiserthum Oesterreich*.

³⁴ Hofrichter 1920: 4–5.

³⁵ Hofrichter 1920: 4–5.

³⁶ Hofrichter 1920: 10.

³⁷ Ezt támasztja alá az a kivonat is, amely a möllersdorfi börtönben kirótt büntetéseket sorolja fel 1910 és 1914 között (OeStA/KA MGA HR Fall Hofrichter, Karton IX. Strafprotokollauszug IG 290/14/a-1).

A sokszor meglehetősen zavaros okfejtésekből kiérződik, hogy az eseményekért a szerző egyértelműen egy embert, Kunz vizsgálóbírókat okolja.³⁸

Válását is egyfajta ellene szőtt összeesküvésnéként ábrázolja. Állítása szerint a sajtóból értesült felesége válási szándékáról, aki ráadásul a válóper sikere érdekében különböző rágalmat közöltetett az újságokkal. A válóperes tárgyalásra végül Badenben került sor, amelyen maga Hofrichter is részt vehetett. A történetről így számol be a visszaemlékező:

„Minden utca tele emberrel, a tárgyalóterem zsúfolásig telve báméskodókkal, nem egyszerű néppel, sokkal inkább az úgynevezett jobb körökhöz tartozókkal, fotomasinákkal felszerelt katonatisztekkel – vajon a nagy hadvezérek kaptak valaha ilyen fogadtatást főhadiszállásukon? Óh, szájalmasan embertelen kíváncsiság, egy kétszeresen szerencsétlen ember látványán kárörvendeni! Vagy mind csak csupa söpredék?”³⁹

Amint azt korábban említettük, Hofrichter az I. világháború kitörését követően kérvényezte reaktiválását, amit végül nem engedélyeztek számára. A visszaemlékezésben ezt a mozzanatot is egy általános összeesküvés újabb bizonyítékaként értékeli. Hofrichter minden lehetőséget megragadott arra, hogy javítson pozícióján. A Redl-ügy kirobbanása előtt például a közös zárkában kihallgatja egy szerb kém másik elítélttel folytatott beszélgetését, amelyből kiderül, hogy a vezérkarban valaki iratokat ad át az ellenségnek. Hofrichter azonban hiába jelenti ezt, nem hallgatják meg.⁴⁰

A börtönének utáni időszak narratíváját is a megbélyegzettség érzése határozza meg. Miután Hofrichter kiszabadult a börtönből, előbb Bécsben próbált munkát találni újsághirdetés útján, de az újságok – a *Volkszeitung* kivételével – nem voltak hajlandóak leközölni azt, amint az a következő elkeseredett idézetből kiderül:

„Igen, kedves újságíró uraim, akik hangzatos frázisaitokban felebaráti szeretetről, emberiségről, igazságosságról, haladásról prédikáltok, miért nem cselekedtek e szavak szerint? Elítélésem ellenére, talán éppen amiatt ember maradtam, akár csak ti, ugyanúgy érzek, talán még mélyebben is nálatok, s csak meg akartam fizetni érdemeitekért, ugyanazzal a pénzzel, mint mások. Miért üztök oly kegyetlenül a nyomorba?”⁴¹

A börtönbeli raboskodás után a társadalomba visszailleszkedni képtelen Hofrichter a visszaemlékezést az alábbi szavakkal zárja:

³⁸ Hofrichter 1920: 11–12.

³⁹ Hofrichter 1920: 37–39.

⁴⁰ Hofrichter 1920: 52–53.

⁴¹ Hofrichter 1920: 56.

„Tízévnvi keserves kinnak vége. Ki hiszi el az elmondottak után, hogy bűnöző vagyok? Így kiáltok: »Vádolok!« Ne egy bíróság néhány bírója, hanem a nagy nyilvánosság ítélkezzen felettem, s hajtsa végre az ítéletet.”⁴²

1921-ben, immáron csehszlovák állampolgárként jelentette meg visszaemlékezéseit a Hofrichter-ügy vizsgálóbírója, az akkoriban még századosi rangban tevékenykedő, később tábornokként nyugdíjazott Jaroslav Kunz. A memoárban Kunz természetesen megemlékezik a Hofrichter-ügyről is. Az eset értelmezését – ahogy az egész narratívát – nagymértékben befolyásolja a tény, hogy az a Habsburg Monarchia szétesését követően született. A Hofrichter-üggyel kapcsolatos gondolatmenetet ez annyiban határozza meg, hogy Kunz az esetről szóló elbeszélést a közös hadsereg vezérkarának kritikájára hegyezi ki. A visszaemlékező szerint a vezérkari tisztek „mindent meg akartak érteni és mindenbe beleütötték az orrukat”, a Hadiiskolában pedig a leendő hadseregarancsnokok megtanulták „annak művészetét, hogyan kell akár mások hulláján keresztül előrelépni, legyen az képletesen vagy a valóságban”. Kunz szerint a Hofrichter-eset jól példázza, hogyan nevelték ki a vezérkar utódait, s hogyan tett szert ez a privilegizált kaszt a világháborúban oly nagy hatalomra.⁴³

Az egykori hadbíró egyébként kevés konkrétumot közöl a Hofrichter-üggyel kapcsolatban, de azzal, hogy a Redl-üggyel, illetve más katonatisztek botrányt keltő eseteivel együtt tárgyalja a ciánkális gyilkosságot, egyértelműen negatív színben tünteti fel a Monarchia hadseregének tisztikarát. A visszaemlékezés érdekes momentuma ugyanakkor Hofrichter őrültk nyilvánításával kapcsolatban tett kijelentése, ami némileg ellentmond a következőkben tárgyalandó ügyvédi visszaemlékezésnek. Kunz ugyanis mintha – bár ezt explicite nem mondja ki – utólagosan beismerné, hogy az eljárás során hibázhatott a katonai bíróság. Szerinte ugyanis az eset megoldása az lett volna, ha őrültk nyilvánítják Hofrichtert. Akkor ugyanis, amikor „a két párt [mármint a Hofrichtert bűnösnek, illetve ártatlannak tartók] között kitört a heves harc akörül, hogy szörnyű jogi hiba történt, és Hofrichter ártatlan, nem törekedett többé senki az ügy Steinhofban [azaz a bécsi elmeegógyintézetben] történő megoldására, abban a reményben, hogy Hofrichtert tisztázzák a vádak alól. [...] Ebben azonban mindenki óriásit tévedett.”⁴⁴

Richard Pressburger ügyvéd jóvoltából egy harmadik, talán a leginkább tárgyilagosnak tekinthető szemszögből is vizsgálható a Hofrichter-affér. Pressburger 1937-ben, saját kiadásában jelentette meg Bécsben *Zeitgeschichtliche Prozesse* címmel nevezetesebb ügyeit. A neves ügyvéd több híres bűnügyben sikerrel védte ügyfeleit, ezért talán nem véletlen, hogy Hofrichter családja és felesége is

⁴² Hofrichter 1920: 64.

⁴³ Kunz 1921: 6.

⁴⁴ Kunz 1921: 16.

őt kérte fel a főhadnagy védelmére.⁴⁵ A ciánkális gyilkosság a kötetben a közvetett bizonyítékokra alapuló pereket bemutató fejezetben olvasható.

Pressburger szerint két fő problémát vetett fel a rendkívüli bűnügy. Az első a vezérkari tisztek jelentőségének túlértékelése volt; az ügyvéd szerint a csapattiszteknek a vezérkarral szemben szinte másodrangúvá degradálásának volt köszönhető az a „könyökét nyíltan használó karrierizmus”, amely megteremtett – legalábbis a hadsereg vezetése szerint – az osztrák tiszti karon belül egy méregkeverőt.⁴⁶ A diskurzus másik vezérfonalát a „legsötétebb középkorból” származó osztrák katonai büntetőeljárás megreformálásának igénye határozta meg, amelynek elavult eljárásrendje többek között minden eszközzel akadályozta a vádlott jogi képviselőt. Így volt ez Hofrichter esetében is: Pressburgernek gyakorlatilag esélye sem volt védence ügyében hatékonyan fellépni, mindössze arra nyílt lehetősége, hogy a Hofrichter ártatlanságát bizonyító anyagokat a bíróság rendelkezésére bocsássa.⁴⁷ Pedig az ügyvéd egészen a hadügyminiszterig elment annak érdekében, hogy a császár engedélyezze számára, hogy Hofrichter esetében kivételt tegyenek, és a vádlottnak a polgári esetekhez közelítő jogai lehessenek a védelemre. A császár azonban Pressburger kérvényét azzal utasította el, hogy az egyszeri kivételezés hátrányosan érintene minden más, katonai bírósági vizsgálat alatt álló személyt.⁴⁸

A fejezet további részében Pressburger részletesen bemutatja az eset kronológiáját, a nyomozás menetét, illetve azokat a közvetett bizonyítékokat, amelyek Hofrichter bűnösségére utaltak, s végül elítéléséhez vezettek. Az *Angst vor einem Justizmord* (Justizmordtól való félelem) című alfejezetben a sajtóviszonyokat mutatja be. Pressburger szerint a sajtó két fő táborra oszlott: a közvélemény által „Stuckart-sajtónak” nevezett újságokra, amelyek Hofrichter bűnössége mellett tették le a voksot, valamint az ellentáborra, amelyen belül néhány, a szenzációs esetet saját népszerűségének növelésére kihasználó újság vitte a prímet.⁴⁹ De még az objektívnek ítélt sajtóorgánumok – idesorolja a szerző az *Arbeiter-Zeitung*ot is – megtettek mindent annak érdekében, hogy a katonai vizsgálattal párhuzamosan a nyilvánosság is kivegye részét egy párhuzamos nyomozásból.

A továbbiakban Pressburger komoly kritikával illeti az 1768-ból eredeztethető katonai bírósági büntető eljárásrendet, amely a nyilvánosság teljes kizárásával, a „börtön falai” között zajlott; Hofrichtert a vizsgálat idejére teljesen elzárták a külvilágtól, s csak börtönőreivel és a vizsgálóbíróval érintkezhetett.⁵⁰ A titkos vizsgálat alapján készült jegyzőkönyvek képezték az ítélet kizárólagos alapját, s a

⁴⁵ Pressburger rövid életrajza: http://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_P/Pressburger_Richard_1862_1938.xml – utolsó letöltés: 2018. március 5.

⁴⁶ Pressburger 1937: 345–346.

⁴⁷ Pressburger 1937: 346–347.

⁴⁸ Pressburger 1937: 347.

⁴⁹ Pressburger 1937: 362.

⁵⁰ Még azt is elhallgatták előle, hogy felesége egészséges fiút szült fogva tartása alatt (Pressburger 1937: 366).

kihallgatások során a vádlottnak minden kérdésre kötelessége volt válaszolni, ellenkező esetben fenytésben részesült.⁵¹

A Hofrichter jellemét eltérően értékelő vélemények felsorolását követően Pressburger a védelem stratégiáját foglalja össze. Miután az ügyvédnek az említett okok miatt csupán a vizsgálatot folytató Kunzcal való kommunikációra, továbbá az esetleges felmentő bizonyítékok bíróság elé tárására volt joga, ezért a védekezés stratégiájának egyik kulcsa annak alátámasztása volt, hogy bár a körülmények a vádlott bűnössége mellett szólnak, közvetlen bizonyíték azonban nincs Hofrichter bűnösségére.⁵² Pressburger a katonai bírósághoz intézett beadványaiban nyolc évre visszamenőleg gyűjtött be olyan dokumentumokat, amelyek Hofrichter jelleméről pozitívan tanúskodtak, a főhadnagyot mint érzékeny, szerető férjet, családcentrikus férfit mutatták be, aki inkább tűnt „a kertben vagy a földeken káposztát ültető” embernek, mint gyilkosnak.⁵³

Pressburger mindezek alapján összeállított egy rezümét, amelyben Hofrichter személyiségét, a bűncselekmény indítékát, a valódi elkövető – érdekes, hogy maga az ügyvéd is ezen az egy ponton mondja ki Hofrichter ártatlanságát – által a gyilkosság kivitelezése során elkövetett hibákat, Hofrichter letartóztatásakor tanúsított nyugodt magatartását, és végül a gyilkossághoz használt ciánkáli eredetű tisztázatlanságát sorolja fel mentő körülményként.⁵⁴

Ehhez képest a védelmet felépítő ügyvéd számára is csapásként érkezett a hír Hofrichter beismerő vallomásáról. Pressburger a hirtelen megváltozott helyzetre azzal reagált, hogy az előrelátó módon korábban összegyűjtött „anamnézis” alapján a vádlott pszichiátriai vizsgálata irányába mozdítsa el a vizsgálatot.⁵⁵ Miután azonban ez sem hozott számára pozitív eredményt, megszületett a korábban már ismertetett ítélet, amelynek kihirdetésén a védőügyvéd nem lehetett jelen.

A három különböző szemszögből ábrázolt bűnügy bemutatását érdemes az ügyvéd zárszavával lezárni, amely jól mutatja, hogy az eset résztvevői hogyan élték meg a ciánkális merénylet jelentőségét:

„Adolf Hofrichter esete az egyéni sorsok tragédiája, a büntettet előidéző indítékok, a korszak fontos kulturális problémáival – egy alapelveiben a legsötétebb középkorban gyökerező, a vádlottat tárgyként, nem pedig emberként kezelő katonai büntető-eljárás megreformálásának igényével – való szembenézés miatt történeti érdeklődésre tarthat számot. Az eset azon bűnügyi esetek közé sorolható, amelyekről Schiller Pitavaljának előszavában azt írja, ezen ügyek adnak leginkább betekintést az emberi lélek mélységeibe.”⁵⁶

⁵¹ Pressburger 1937: 364.

⁵² Pressburger 1937: 368.

⁵³ Pressburger 1937: 369.

⁵⁴ Pressburger 1937: 370.

⁵⁵ Pressburger 1937: 371.

⁵⁶ Pressburger 1937: 373.

EPILOGUS: A HOFRICHTER-ÜGY UTÓLAGOS INTERPRETÁCIÓI

A nagy visszhangot keltő bűnesetek többnyire nemcsak a tárgyalóteremben vagy az újságok lapjain élnek tovább, hanem lecsapódnak a különböző művészeti ágakban is – elég csak Hasfelmetsző Jack történetére gondolnunk. Így van ez a Hofrichter-üggyel is, amelynek a korábban említett riportkönyveken, visszaemlékezéseken és tudományos elemzéseken túlmenően több irodalmi feldolgoása is született.

Az eset kapcsán mindjárt a büntény megtörténte után, 1910-ben megjelent az első, a ciánkális merénylet történetét feldolgozó regény. Az ismeretlen szerző tollából származó, *Der Roman des Oberleutnants Hofrichter* (Hofrichter főhadnagy regénye) címet viselő mű egészen a prágai katonai iskola megkezdésétől a hadbírói ítéletig kíséri végig a kicsit különcnek ábrázolt, ugyanakkor ambíciózus, tettét hidegvérrel kidolgozó „Dolf” életét.⁵⁷ A regény az egész történetet a katonai előmenetel kegyetlenségének ábrázolására használja. Érdeemes a regény egyik passzusát hosszabban idézni, mert különösen jól foglalja össze a civil világ katonai kasztról alkotott korabeli véleményét:

„A Hadiiskola fiatal tisztjei hullákon tapostak útjukon. Mindent és mindenkit kegyetlenül a földre döngöltek, aki vagy ami akadályként útjukban állt. Nem ismeretek sem könyörületet, sem bajtársiasságot. Aki nem engedte el verseny közben az erősebbet, azt félrelökték és a falnak szorították. Mindenki az ellenfelet, az ellenséget látták, aki csak arra vár, hogy a másik gyengeséget mutasson, és megtámadhassa. Ezért mindenki rejtőzött valami alattomos, valami titkolnivaló. Ennek mindenki a bűvkörébe került, ami feszültséggel töltötte meg a tantermeket, amelyekben ezek a fiatal emberek tanultak.

És még valami járt ezzel a siker utáni vadászattal: mindenki visszahúzódóvá vált, mert azt gondolta, hogy másokat nem a tudásuk, hanem a protekció alapján értékelnék. Ebben végül is volt némi igazság, hiszen egy befolyásos támogató átsegíthetett bizonyos akadályokon, amelyeket egyedül nem küzdött volna le az ember. A Hadiiskola atmoszférája mindent sokkal élénkebb színben mutatott, és egyben felnagyítva látatott minden eseményt.”⁵⁸

A regényben Hofrichter – bár sokáig vívódik – hideg fejjel, már-már közönyösen terveli ki szörnyű tettét, majd letartóztatását követően ugyanilyen számítóan tervezi a börtönből való kijutás lehetőségeit. Bár az 1910-ben megjelent regény elrugaszkodott az eredeti történésektől és a főszereplőt is erősen átformálta, mégis híven tükrözi a civil világ hadseregről alkotott képét.

A Hofrichter-ügy jelentőségét mutatja, hogy a 20. század második felében több feldolgozás is készült a történetről. A vezérkari tisztek elleni merényletet

⁵⁷ N. N. 1910.

⁵⁸ N. N. 1910: 64–65.

két tévéfilm is megörökítette. Az osztrák televízió 1974-ben mutatta be a magyar származású író, Sebestyén György forgatókönyve alapján forgatott *Verurteilt 1910* (Elítélve 1910-ben, rendezte: Jörg A. Eggers) című filmet.⁵⁹

A szintén magyar származású, Amerikában élő író, Maria Fagyas 1970-ben fejezte be *The Devil's Lieutenant* (Az ördög hadnagya) című regényét.⁶⁰ A hat nyelvre lefordított – magyarul a mai napig sem olvasható – regény alapján 1984-ben készült az azonos című, kétrészes tévéfilm (rendezte: John Goldschmidt).⁶¹ A regény és a film cselekménye, amely a nyomozást vezető Kunz – a filmben Kunze – százados szemszögéből mutatja be az esetet, több ponton is eltér a Hofrichter-ügy eseményeitől. A film szerint a merénylőt – akit itt Peter Dorfrichternek hívnak – maga a trónörökös, Ferenc Ferdinánd igyekszik rávenni arra, hogy vonja vissza beismerő vallomását. Ennek hiányában ugyanis nem lehetett volna Dorfrichtert elítélni, s így a tisztakar becsületén ejtett csorbát is ki lehetett volna valahogy közsörülni. Cserébe a trónörökös felajánlja, hogy Dorfrichter visszatérhet az aktív szolgálatba abban az esetben, ha kitör a háború. A regény drámai zárásában kitör az I. világháború, Dorfrichter reaktiválási kérelmét azonban elutasítják, így az ambiciózus merénylő kénytelen folytatni a polgári életet.

Az itt röviden bemutatott utólagos interpretációk is azt bizonyítják, hogy – a Redl-ügyhöz hasonlóan – nem csupán a kortársak számára volt alkalmas a gyilkossági eset arra, hogy a Monarchia hadseregén belül megfigyelhető anomáliákat rajta keresztül ábrázolják.

* * *

A Hofrichter-ügy több tanulsággal szolgál az Osztrák–Magyar Monarchia társadalmát kutató történezs számára. A k. u. k. hadsereg berkein belül ugyanis a ciánkális merényletig soha nem fordult elő – vagy legalábbis soha nem kapott nyilvánosságot – olyan eset, hogy katonatiszt előre kitervelt módon gyilkoljon meg egy másik katonatisztet; ez alól természetesen kivételt képeznek a törvény által üldözött, de társadalmilag elfogadott párbajok.⁶² Bármennyire is kivételesnek számít Hofrichter vélt vagy valós cselekedete, az eset mégis rávilágít arra a nyomásra, amely a Monarchia tisztikarának tagjaira nehezedett karrierjük során: a tiszt képzés alatt beléjük nevelt becsvágy kielégítése, valamint a tiszt ranglétrán való előrejutás – és az ezzel járó életszínvonal-emelkedés – érdekében minden eszközt kénytelenek voltak megragadni.

Az előrelépési kényszer különösen nagy volt a vezérkari posztra aspiráló tisztek körében. A nekik kijáró tisztelet és csodálat minden bizonnyal rendkívül vonzóvá tette e beosztást, ezért nem is csoda, hogy a kinevezésekért komoly

⁵⁹ https://www.imdb.com/title/tt0335519/?ref_=nv_sr_1 – utolsó letöltés: 2018. március 5.

⁶⁰ Fagyas 1970.

⁶¹ https://www.imdb.com/title/tt0085836/?ref_=nv_sr_3 – utolsó letöltés: 2018. március 5.

⁶² Deák 1993: 167–172.

volt a tülekedés a tisztikarban.⁶³ Hofrichter, szerencsétlenségére, ráadásul olyan évjáratban végezte el a vezérkari posztra felkészítő Hadiiskolát, amelyen belül az átlagnál több hallgató végzett, így a szokásosnál is nagyobb volt a hallgatókra nehezedő nyomás. A vezérkari kinevezéstől elesők visszakerültek ezredeikhez, ahol viszont a ranglétrán alacsonyabb beosztásba kerültek, mint a Hadiiskolát nem végzett, egységeiknél maradt tiszttársaik, így a vezérkari pozíció meghíúsulása számukra különösen komoly megrázkódtatást jelentett mind karrierjük, mind egzisztenciájuk szempontjából.⁶⁴

Hofrichter főhadnagy bizonyos tekintetben korának gyermeke volt, más szempontból viszont kívülállónak számított. Egyrészt igyekezett végigjárni azt a számarlétrát, amelyet a katonatiszti pálya megkövetelt, és próbált megfelelni azoknak az elvárásoknak, amelyeket minden, az ő rangját és pozícióját elfoglaló fiatalemberrel szemben támasztott a társadalom. Másrészt viszont számos olyan viselkedési mintát fedezhetünk fel nála, amelyek eltérnek az „átlagos” katonatiszti mentalitástól. 1903-ban, hat évvel a merénylet előtt Németországban jelentette meg Hofrichter azt a könyvecskét, amelyben saját versei, a katonaéletről szóló anekdotái mellett az élet különböző területeiről – nők, házasság, barátság, az emberiség általában – írt szarkasztikus eszmefuttatásait közölte.⁶⁵ A nagyszombeni állomáshelyén tanúsított „furcsa” viselkedése, valamint fegyvelemsértő magatartása Boszniában ugyancsak egy a szabályokhoz nehezen alkalmazkodó, különc figurára vallanak, aki tetteivel és életének különböző szakaszaiban keletkezett írásaival próbálta felhívni magára mások figyelmét. Hofrichter azonban nem ezzel, s még csak nem is a ciánkális merénylet esetleges kitervelésével és végrehajtásával tért el leginkább a Monarchia katonatisztszjeire érvényes íratlan erkölcsi kódex-től. A legnagyobb vétséget – legalábbis feljebbvalói szemében – akkor követte el, amikor a szokások és elvárások ellenére nem lett azonnal öngyilkos, amikor a gyanú árnyéka rávetült – ahogyan megtette ezt egy trieszti tiszttársa, Moritz Schmidt, akit a mérgezéses ügy kapcsán tanúnak idéztek a vizsgálat során.⁶⁶ És úgy látszik, hogy a különc Hofrichterre még feljebbvalóinak nyomásgyakorlása sem hatott, ami négy évvel később Redl ezredes öngyilkosságához vezetett.

A rendkívül szövevényes, ugyanakkor a legapróbb részletekig dokumentált ügy tehát számos tanulsággal szolgál a történész számára. Azt a kérdést azonban, hogy vajon valóban a különc Hofrichter főhadnagy követte-e el a vezérkari tisztelleni merényletet, vagy csupán sajátos viselkedésével hívta fel magára a ható-

⁶³ Deák 1993: 144. Deák István így ír a vezérkari tiszték kiemelt pozíciójáról, ami szerinte károsan befolyásolta a Monarchia tisztikarának szellemét: „Ha egy vezérkari százados különleges megbízatást kapott, szava akár egy tábornokénál is nagyobb súllyal esett latba. Ha pedig a vezérkari tisztet valamely egységhez osztották be egy dandár, egy hadosztály vagy egy hadtest főnökeként, a vezénylő tábornok nevében adhatott ki parancsokat. Vezérkari tiszteteknek anyagiilag lehetővé tették a külföldi utazásokat, érintkeztek az uralkodóház tagjaival, és gyakran személyesen tettek jelentést magának a császárnak” (Deák 1993: 147).

⁶⁴ Deák 1993: 145.

⁶⁵ Ehhez bővebben: Biegler–Schlögl 2004: 5–10.

⁶⁶ A Hofrichter-ügy öngyilkosa. *Népszava* 1910. február 1. 10.

ságok figyelmét, s így tulajdonképpen a kortársak által is anakronisztikusnak tekintett katonai igazságszolgáltatás áldozatának tekinthető-e, nem lehet egyértelműen megállapítani. Szerencsére az esetet ismertető történészek nem is feladata a „perújrafelvétel”, mindössze a különleges bűnügy nyomán fennmaradt források alapján igyekeznek elemezni azt a hátteret, amely némi adalékkal szolgálhat az Osztrák–Magyar Monarchia civil és katonatársadalmának megértéséhez.

FORRÁSOK

Österreichisches Staatsarchiv, Wien (OeStA)

Abteilung Kriegsarchiv, Militärgerichtsarchiv, Hauptreihe, Militärgericht
(KA MGA HR)

Fall Hofrichter, Kartons I–IX.

Arbeiter-Zeitung, 1909.

Budapesti Hírlap, 1910.

Fremden-Blatt, 1918.

Illustriertes Wiener Extrablatt, 1909.

Kis Ujság, 1909.

Népszava, 1909–1910.

Neuigkeits-Welt Blatt, 1912.

Uj Idők, 1909.

Vasárnapi Ujság, 1909.

Wiener Mittagspost, 1909, 1920.

Hofrichter, Adolf 1920: *10 Jahre im Kerker zu Möllersdorf*. Verlagsanstalt Albert Koch, Traiskirchen bei Wien und Obrau.

Kisch, Egon Erwin 1987: *Ciánkáli a vezérkarnak*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.

Kunz, Jaroslav 1921: *Da wir in Österreich dienten... Erinnerungen*. Verlag Šolc a Šimáček GmbH., Prag.

N. N. 1910: *Der Roman des Oberleutnants Adolf Hofrichter*. Verlagsbuchhandlung Eugen Sibley, Innsbruck.

Pressburger, Richard 1937: *Zeitgeschichtliche Kriminalprozesse*. Szerzői kiadás, Wien.

Winter, Max 1910: *Der Fall Hofrichter. Aus dem Notizbuch eines Journalisten. Mit einer Faksimile des „Giftbriefes“*. Albert Langen, München.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Biegler, Rudolf – Schlögl, Franz 2004: *K. u. K. Oberleutnant Adolf Hofrichter. Ein verpfushtes Leben. Mörder oder Opfer eines Justizirrtums?* Stadtarchiv Traiskirchen, Traiskirchen.
- Deák István 1993: *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918.* Gondolat, Budapest.
- Fagyas, Maria 1970: *The Devil's Lieutenant.* Putnam, New York.
- Perényi Roland 2011: Merénylet a vezérkar ellen. *BBC History Magazin* (1.) 6. 56–62.
- Perényi Roland 2014: Nyomor, bűn, deviancia. A nagyváros szociális problémáinak kép(telenség)e a 19–20. századi szociális riportokban. *Tanulmányok Budapest Múltjából* (39.) 105–126.
- Perényi Roland 2018: *A nyomor felfedezése Bécsben és Budapesten. Szociális riportok a 19–20. század fordulóján.* Napvilág Kiadó, Budapest.
- Wagner, Walter 1987: Die k. (u.) k. Armee – Gliederung und Aufgabenstellung. In: Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter (Hgg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918.* Band 5. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 142–633.
- Wenning, Bernhard Theodor 2002: „Die Affaire Adolf Hofrichter”. *Der Giftmordprozeß gegen O.Lt. Hofrichter, dargestellt anhand der Untersuchungs- und Gerichtsakten.* (Dissertation.) Universität Wien, Wien.